

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Iš kur atsiranda žodžiai - nežinau...

2012-08-06

ŽURNALAS: Kelionė su Bernardinai.lt

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Gediminas Kajėnas

DATA: 2012-08

Iš kur atsiranda žodžiai - nežinau...

Gediminas Kajėnas

Vanda Juknaitė, Nacionalinė kultūros ir meno premija, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatai,

„Jokių kūrybinių ambicijų niekada neturėjau. Man rašymas dažnai yra žūtbūtinis bandymas kreiptis į kitą, užmegzti dialogą bet kokiomis priemonėmis, kartais net neturinčiomis nieko bendra su literatūra“, – sako rašytoja Vanda Juknaitė 2008-aisiais „Už santūrų humanizmą ir literatūros lauko išplėtimą“ įvertinta Nacionaline kultūros ir meno premija.

1983 metais debiutavusi apsakymų bei apysakos knyga „Ugniaspalvė lapė“ per beveik tris dešimtmečius trunkantį kūrybinį gyvenimą V. Juknaitė parašė ne tiek jau daug – vieną romaną, kelias apsakas, kelias dramas, keliolika esė, išleido pokalbių su vaikais knygą.

Tačiau kiekviena jos knyga, kiekvienas žodis yra pasvertas ir būtinas išstarti. Kiekvienas tekstas – pastanga atkurti santykį, prasiskverbus pro žodžių kalėjimą atrasti visus mus siejantį ryšį. Gal būtent todėl pats gyvenimas Vandai Juknaitei yra pirma nei literatūra. Dėl to ryšio pačioje Nepriklausomybės pradžioje rašytoja ir universiteto dėstytoja ėjo į Vilniaus gatves ieškoti niekam nebereikalingų vaikų, kad apgaubtų juos rūpesčiu, dėl jo daug dirbo, kad Lietuvoje būtų panaikinta mirties bausmė, dėl jo ir šiandien atvirai dalijasi savo patirtimi ir mokosi drauge su studentais ne iš knygų, bet paties gyvenimo. Dėl žmogaus ryšio su kitu žmogumi...

Kadaise pasakojote apie ypatingą reikšmę Jums turėjusį laiką vaikystėje, kai tėvams išėjus dirbti į kolūkį visai dienai namie likdavote viena. Tuomet užsilipusi ant kėdės žiūrėdavote pro langą, laukdama, kada jie sugriš. Ar būtent šios vienatvės valandos buvo pirmasis postūmis tapti rašytoja?

Keletas neaiškaus žanro tekstų dar neįrodo, kad žmogus yra rašytojas. Rašymas man yra tik viena iš susitikimo su savimi pačia galimybių.

O šis epizodas iš vaikystės, apie kurią klausi, truko keletą metų. Seseriai išėjus į mokyklą, o tėvams į kolūkio darbus, namie likdavau viena. Penkerių metų. Tai ir buvo pirmasis susitikimas su savimi man to net nenorint. Gal kiek pranokstantis vaiko jėgas. Ilgai tos patirties nesuvokiau. Jurga mėgdavo cituoti sufijų patarlę: „Ir vieną gražią dieną eidamas keliu tu sutiksi pats save.“

Gerovės kultūroje žmogus nebeturi galimybės būti sublokštas su savim pačiu net mirties valandą.

Man šis priverstinis susitikimas tapo mąstymo ir įsiklausymo pradžia. Namuose nebuvo nei elektros, nei radijo, jokių pašalinių trukdžių, tik tyla tyla tyla... Užsilipdavau ant kėdės, nuo jos – ant stalo, o ten – jau langas, pro kurį veriasi pasaulis įvairiais pavidalais – per vėjo kaukimą, lietaus lašus... Kai tapdavo baisu, lįsdavau į lovą, apsiklodavau antklode ir klausydavausi, kaip krūtinėje plaka širdis. Tą beribę vienatvės tylą pažinau taip giliai, kad visą tolesnį gyvenimą žmogaus artumas man liko nuostabiausiu dalyku, koks tik gali būti šiame pasaulyje.

Vaikystę praleidote vienkiemyje?

Mūsų artimieji nebuvo išvežti į Sibirą, bet mes gyvenome išvežtųjų į Sibirą namuose. Kolūkis jaunai šeimai skyrė butą. Tie išvežtieji žmonės turėjo tris hektarus labai prastos žemės, pilnos balų ir viksvų, nežinau, kaip jie apskritai nemirė badu, tačiau kaimynas rekomendavo juos išvežti...

Viename to namo gale buvo laikomas šienas kolūkio arkliams, per vidurį stovėjo didelis varstotas, ant kurio buvo daromi karstai, o kitame gale gyvenome mes. Vėliau išstremtoji šeima, brolis ir sesuo, sugrįžo iš Buriatijos, kurią laiką dar gyvenome drauge su jais, kol tėvas surentė priestatą šalia senelių namo, Papiliuose. Tai buvo namas prie vieškelio – kaip dabar vaikai spokso į televizoriaus ekraną, taip mes žiūrėdavome į vieškelį. Būdavo – atvažiuoja Mendelis, turbūt vienintelis likęs gyvas Obelių žydas, kuris supirkinėdavo, anuomet vadinamąsias antrines žaliavas – kaulus ir skudurus. Jo pasirodymai mūsų kieme neišdilo iš mano atminties iki šiol – ilga jo barzda, pilkas apsiaustas man buvo ženklai jį esant iš kito pasaulio.

Mūsų kaimas, kaip ir daugelis kitų, buvo „numelioruotas“. Mačiau žole užželiančius vieškelius. Bėga, bėga vieškelis ir susmunka į žolę. Pamačius atėmė žadą, negalėjau suvokti, kaip taip gali būti įmanoma. Juk tiek žmonių gyventa, kiek dramų, tragedijų – trėmimai į Sibirą, partizanų kovos, kolektyvizacija, badmečiai – visa tai apaugo žole. Nemokėjau net reaguoti. Pagalvojau, nuo šiol gyvensiu pomirtinį gyvenimą, aš dabar matau, kaip viskas baigiasi. Ir dar pagalvojau, gal gerai, kad parašiau „Šermenis“. Nieko iš to pasaulio šiandien jau nebeliko, o juk kiekvienas, net mažiausias upelis, kiekvienas akmuo ir kupstas turėjo savo vardus. Štai kaip istoriją nugali žolė. Lyg nieko ir nebūtų buvę...

Ar Jūsų vaikystės, paauglystės aplinkoje buvo daug knygų?

Pirmąsias skaitymo praktikas pradėjau namuose skaitydama „Stalinietį“ – daugelio

trobos vaikystėje buvo išklijuotos laikraščiais. Nežinau, kodėl, bet anuomet būdavo įprasta sienas išklijuoti laikraščiais. Išeidavo toks mažytis agitpunktas. Nebuvo turbūt nė vieno laikraščio be vadų nuotraukų. Mama rodė seseriai raides, nusižiūrėjau ir aš. Pradėjau žiūrėdama į sieną nuo tokių skaitymų: *alis aptis, alis kaptis, alis alis makakalis*. Paskui vieną dieną mama išgirdo, kad skaitau tikrus žodžius.

Labai svarbi mano gyvenime buvo pradinių klasių mokytoja Marytė Dainienė. Kai tik išmokau skaityti, mokytoja man, penkiametei, dar nelankančiai mokyklos, padovanojo pirmąją knygą – P. Cvirkos „Cukrinius avinėlius“.

Pradinė mokykla turėjo savo bibliotekėlę, pilną knygų indaują-spintą. Penktoje klasėje ėmiausi Tolstojaus „Karo ir taikos“. Dostojevskio penktoje klasėje dar neįkandau. Pirmąjį televizorių pamačiau tik devintoje klasėje. Taigi skaitydavom daug. Ir tai buvo labai pageidautina. Prisimenu net šūkį: „Be knygos nėra mokslo, be mokslo nėra komunizmo.“

Kodėl pasirinkote būtent filologijos studijas?

Galvojau, stosiu bet kur, kad tik nereikėtų mokytis matematikos. Labai jos nemėgau. Su logika susidraugavau jau vyresnio amžiaus. Atvažiavau ketindama stoti į rusų kalbą ir literatūrą. Turėjau labai gerą dar smetonišką mokytoją, mokytoją Kligį. Bet atvažiavusi į stojamuosius pamačiau, kad neturiu kažkokio vadovėlio, kuris būtinas pasirengti stojamajam egzaminui. Taip man beliko lietuvių filologija. Tiesa, įstoti nebuvo taip paprasta, tuo metu į vieną vietą pretendavo keturi jaunuoliai. Per pirmąjį egzaminą pasirinkau temą „Petro Cvirkos karo meto apsakymai“. Iš tų apsakymų pataikiau gal du pavadinimus, du parašiau ne tokius, o dar vieno ne tokio net ir pavadinimą supainiojau – buvau labai gerai išstudijavusi literatūrą... Už tokių rašinių, matyt, tik todėl, kad rašiau be klaidų gavau tris balus, bet kadangi kiti egzaminai buvo įvertinti gerais pažymiais, šiaip ne taip įstojau.

Universitete sutikau visiškai kitokius žmones. Tik dabar iš laiko perspektyvos galima suvokti, kas buvo mūsų dėstytojai. Studijavau jau po katedros „valymo“, ir vis tiek darbas atsargiai buvo tęsiamas toliau. Štai kad ir toks pavyzdys. Antrame kurse pasirinkau rašyti kursinį darbą pas profesorių Lebedį tema „K. Donelaitis lietuvių grožinėje literatūroje“. Mano užduotis buvo surasti, surinkti Donelaičiui skirtus įvairių autorių eilėraščius ir juos aptarti. Užduotis, atrodo, labai paprasta ir aiški, bet profesorius pasakė, kad keletas eilėraščių, gal keturi, bus spec. fondo periodikoje. Taip pirmą kartą išgirdau, jog egzistuoja toks dalykas kaip spec. fondas, ten saugumo priežiūroje buvo saugomi režimui nepriimtini autoriai ir leidiniai. Patekti ten reikėjo specialių leidimų. Taigi, aš, antrakursė žąsis, gavau leidimą patekti į Mažvydo, tada ji vadinosi Respublikine, bibliotekos specialųjį fondą. Prieš pat einant į fondą profesorius per konsultaciją lyg man, lyg sienai pasakė: „Kai ieškosite eilėraščių, jūs galite ten ir šiaip ką nors pasiskaityti.“ Pasakė lyg tarp kitko, bet mes tada visi, net vaikai, mokėjome kalbėtis ir suprasti keliais aukštais. Ezopo kalba kalbėjo ne tik literatūra, bet ir visuomenė. Jei ne jo atsargi užuomina, ką tame spec. fonde daryti, man, antrakursei, galėjo užtekti kvailumo tik stropiai atlikti duotą užduotį, nurašyti tuos kelis, nei meniškai, nei kaip kitaip nesvarbius eilėraščius. Paskatinta ten aš įnikau į „Naująją Romuvą“, Keliuočio komunizmo kritiką, ne veltui iki gyvenimo galo jis buvo laikomas namų arešte. Iš spec. fondo išėjau jau su kitokia galva. Taip buvo dirbama VU

Lituanistikos katedroje, ieškoma būdų, kaip pasakyti studentui tai, apie ką tiesiogiai negalima kalbėti.

Dėstytojai buvo labai įsipareigoję studentams. Tai ugdė mūsų pačių įsipareigojimus savajai kultūrai geriau už bet kokius žodžius. Tarp tokių dėstytojų buvo docentė Petronėlė Česnulevičiūtė, profesorė Elena Bukelienė, profesorius Donatas Sauka. Jie visada ištiesdavo ranką pirmi. Kažkuriame kurse dėl ligos turėjau atidėti sesiją. Egzaminus laikiau vėluodama viena pati. Nebepprisimenu, kokį egzaminą laikiau pas Donatą Sauką, tik atsimenu, vos atėjus jis paėmė knygėlę ir iš karto pasirašė, paskui pradėjo klausinėti. Jie savo pavyzdžiu ir išugdė nuovoką apie laisvę, savivertės jausmą. Daug gali išmokti iš knygų, bet geriausi mokytojai yra žmonės, turintys didesnę gyvenimo patirtį. Kai po universiteto baigimo gavau paskyrimą į mokyklą Klaipėdoje, dirbdama ten supratau, kad aš vis dar mąstau savo dėstytojų mintimis.

Tada iškilo būtinybė pradėti mąstyti ir savo galva...

O kada iškilo būtinybė rašyti?

Kai man užduoda tokį klausimą, visą laiką prisimenu Vytautės Žilinskaitės dar sovietmečiu rašytą humoreską „Kaip aš rašau?“ Toje humoreskoje kartu su kitais ir tarybinė melžėja svarsto, kaip ji melžia, klausdama: „Ar visą save atidaviau melžimui? Ar degiau melždama?“ Įprasta manyti, kad menininkai yra trenkti žmonės, ir mano atveju tai pasitvirtina visu šimtu procentų.

Jaunystėje patyriau tragišką autokatastrofą, po kurios teko iš naujo mokytis vaikščioti ir kalbėti. Tai buvo antras jau labai rimtas ir sudėtingas susitikimas su savimi. Tokiomis aplinkybėmis mus apleidžia visi draugai, taigi, rašyti pradėjau turbūt iš vienvietės. Pirmą mano mintis buvo tokia: „Ar galėčiau aš ką nors parašyti kaip visi?“ Pabandžiau ir parašiau apysaką „Ugniaspalvė lapė“ nuogais nestilingais sakiniais. Ji apie internate gyvenančius vaikus, teko pačiai paragauti tos duonos. Mes turėjome būti pirmoji karta, kuri gyvens komunizme. Komunizmas turėjo būti pastatytas po dvidešimt penkerių metų. Ten turėjo būti viskas nemokama. Taip vaikams aiškino, mus auklėjo taip, kad neturėtume jokių buržuazinių prietarų. Baisiausias buržuazinis prietaras buvo religija, paskui – privati nuosavybė, dar tautiniai įsitikinimai, šeima ir t. t. Suaugusieji juokaudavo, kad komunizme bus viskas bendra, ir vaikai, ir žmonos, visi turės vieną bendrą antklodę, kurią, kadangi ji bus be galo didelė, vakare ant visų užtęps traktorius. Žinoma, apie tai rašyti tada negalėjau. Rašiau apie vaiko apleistumą ir vienvietę, ir, kaip parodė gyvenimas, ties šia tema „užsiciklinau“.

Iš pradžių internate viename kambaryje gyvenome devynios mergaitės, bet vėliau, kai statė naują internatą, – aštuoniolika. Tuomet vakarais, užsidengusi galvą antklode, galvodavau, kad karai pasaulyje vyksta todėl, jog tėvai nemyli savo vaikų. Draugė Janė išmokė mane maldelę už pasaulį ir visus žmones. Man rodos, gal ir dabar koks vaikas kokioje nors prieglaudoje, užsidengęs galvą antklode, vienas naktį meldžiasi už mus visus, ir todėl šitas pasaulis dar neišlekia po velnių.

Taigi, visos mano temos „nuo skūros“ arba „iš gyvenimo“. Nors skaitytojai dažnai prieštarauja, kad tokio gyvenimo nebūna. Nebūna ir tokių vaikų kaip „Išsiduosi. Balsu“, o dar labiau tokių vaikų kaip pokalbių knygoje „Tariamasi iš tamsos“. Esu

tokiems skaitytojams be galo dėkinga, jie pakelia mane į tikrų rašytojų rangą, kuriančių fiktyvią tikrovę.

Kaip katę valerijonas mane traukia nutylimos temos. Svajoju parašyti knygą apie senatvę, tokią, „kokios nebūna“. Su drebančiomis rankomis, nesilankstančiais keliais, apžlibusiomis akimis. Amžinai jaunai kartai tai būtų pritrenkiama naujiena.

Simboliška, kad 1990-aisiais, lūžio metais, pasirodė pirmasis Jūsų romanas „Šermenys“, kuriame apraunami ne tik trūkinėjantys kaimo žmonių tarpusavio ar žmogaus ir gamtos ryšiai, laidojami ne tik žmonės, bet ir namai. Tai simbolinis atsisveikinimas su buvusiu pasauliu. Kuo Jums svarbus šis romanas ir šis laikas?

Ten, tarp tų žmonių, susivokiau esanti šiame pasaulyje. Daug kas buvo naikinama, o tie žmonės atkakliai laikėsi savo tiesos. Šventė Jonines, rinkdavosi, giedodavo kartu gegužines pamaldas. Religinį jausmą turiu iš šitų pamaldų ievomis ir berželiais iškaišytoje kieno nors trobos kamarėlėje. Daug kas buvo susvyravę gyvenime, bet ta ievomis kvepianti Marijos litanija, vedama skaidriu krikšto mamos Anytės balsu, niekad.

Esate rašiusi, kad Jus domina pirmi žodžiai ir žingsniai po baisaus kentėjimo, nes tik jie parodo, ko ta kančia žmogų išmokė. Būtent todėl Jūsų kūryboje žmogus dažniausiai yra krizinėje situacijoje?

Toli gražu ne kiekvieną žmogų kančia ko nors išmoko – būna, žmonės patiria siaubingų dalykų, ir nieko. Mes gyvename laiku, kai kardinaliai keičiasi žmogaus samprata. Mes greitai turėsime reikalų su žmogumi, kuris nebesusijęs nei su vieta, nei su šeima, savaime suprantama, nei su kitais žmonėmis, nei pats su savimi. Jis nebeturės į ką susižeisti. Amerikoje žinau vieną šeimą, kurios dukra turi du vaikus: vienas – universitetinis, o kitas – priemiestinis. Ar žinote, kodėl ji negali bendrauti tik su universiteto vaikinų? Norint su juo susitikti savaitgalį tektų labai toli važiuoti... Tai naujas gyvenimo būdas. Atrodo, Česlovas Milošas tokį žmogų įvardijo kaip „vos žmogų“.

Mes stovime prie didelių pasikeitimų slenksčio, pasikeitimų, kurie jau vyksta. Problema ta, kad tokie žmonės, taip paviršutiniškai bendraudami, lieka be galo naivūs, jie nepažįsta savęs, nesuvokia kitų žmonių, ir tas naivumas visų pirma yra pavojingas jiems patiems.

Labai įdomu pastebėti, kad atsakydama į klausimus apie kūrybą Jūs anksčiau ar vėliau vis tiek imate kalbėti apie gyvenimą.

Nieko neišmanau apie kūrybą. Neturiu supratimo, kaip atsiranda tekstas, iš kur ateina žodžiai. Turi jų išlaukti. Ir paskui prisipažinti, kad jie ne visai tavo. Kieno, taip pat nežinau.

Romane „Šermenys“ yra toks epizodas, kai mergaitei per operaciją iš kojos traukiamas virbalas, ir teta jai duoda skaityti knygą - kad mažiau skaudėtų.

Nuskausminamasis kultūros poveikis gal nebėra aktualus. Atvirkščiai. Sukurta visa

nuskausminimo industrija. Pamažu mes apsigyvename anestezuotame, nujautrintame pasaulyje. Gendritis Morkūnas turbūt pirmas yra atkreipęs dėmesį į dingstančius iš kalbos žodžius, tokius kaip gailestingoji sesuo. Dabar ji vadinama slaugytoja, gydytojas – paslaugų teikėju.

Kultūra – labai plonas ozono sluoksnis. Ji vis dar priešinasi akiai egzistencijos mechanikai, beprasmiam tų pačių veiksmų kartojimui. Mechanika eliminuoja neatsakomus egzistencinius klausimus, kas yra gyvenimas, kodėl mes esame, kodėl žmogus, save suvokianti būtybė, kartais toks aklas ir nuožmus. Eutanazijos idėja kyla iš tokio mąstymo, varginančių funkcijų nutraukimas tokia kontekste atrodo visiškai logiškai pagrįstas.

Labai laikiu dirbtinės gimdos, kuri moterį išvaduos iš nepatogumo vaikščioti su dideliu pilvu. Ir dar devynis mėnesius. Argi gali moters gyvenime būti kas nors baisnesnio? Vaikutis, be abejoj, bus padarytas su mygtukais, vienas – išjungti verksmą, kitas – įjungti miegą ir t. t.

Vienoje savo esė pasakojate tokį nutikimą iš studentavimo laikų, kai tvarkėte bibliotekos knygas. Jums į rankas pateko maždaug 1700 metais datuota knyga. Iš dulkių sluoksnio ir puslapių sulipimo Jums tapo aišku, kad šios knygos niekas nebuvo atsivertęs bent du šimtmečius. Kaip rašote, nuo tada Jūsų pačios rašymas Jums tapo nebe toks svarbus. Gal tai buvo vienas iš tų atspirties taškų atsiduoti gyvenimui, kai kada net pamirštant savo menines ambicijas?

Salomėja Nėris yra rašiusi: „Nieko netrokštu, tik nemirtingumo.“ Dabar jau žinome, kad nemirtingumo šiame pasaulyje nėra. Pasaulis nuolat neatpažįstamai pasikeičia mūsų akyse, tai, kas vakar buvo labai brangu, šiandien jau praradę pusę vertės ar apskritai virtę dulkėmis. Menas yra dialogas. Kad ir kas tai būtų – paveikslas, knyga ar muzikos kūrinys – jam reikalingi du. Kuriantysis ir suvokiantysis. Jis vis tiek dialogas, kai kitur jau tylą. Taigi, tau duotas tik tavo laikas – gyventi su konkrečiais žmonėmis, matyti jų akis, dalintis su jais džiaugsmu ir liūdesiu.

Jokių kūrybinių ambicijų niekada neturėjau. Man rašymas dažnai yra žūtbūtinis bandymas kreiptis į kitą, užmegzti dialogą bet kokiomis priemonėmis, kartais net neturinčiomis nieko bendra su literatūra.

Tiek gatvės vaikai, tiek kova už mirties bausmės panaikinimą, bendravimas su nuteistaisiais ar pjesė apie laisva valia pasirenkamą „civilizuotą savižudybę“ – tai vienas ir tas pats Jūsų gyvenimo tekstas apie žmogų, jo savivertę, jo ryšį su kitu žmogumi, ką popiežius Jonas Paulius II yra pavadinęs „gyvybės kultūra“.

Šį pavasarį turėjau galimybę ilgokai pagulėti lovoje. Žmogaus gyvenime yra etapų, kai jis tampa visiškai priklausomas nuo kito žmogaus. Tiksliau – nuo kito žmogaus malonės. Tiek paralyžiuotas senas žmogus, tiek neišnešiotas kilogramą sveriantis kūdikis yra gyvas kito žmogaus malone. Tik ja ir niekuo kitu. Taigi, galime sakyti, kad mūsų gyvenimui labai trūksta malonės. Gailesčiui ir atjautai nebenumatyta laiko pačioj gyvenimo struktūroj. Eutanazijos klausimas – visų pirma malonės stoka. Taip ir atsiskleidžia, kas mes vienas kitam esame. Šiandien mūsų gyvenimo struktūra nebėra

pritaikyta nei slaugymui, nei rūpinimuisi kitu. Nes žmogus tik tada, kai jaučiasi nereikalingas, tik tada jis nebenori gyventi.

Vadinasi, šiuolaikinė civilizacija - antihumaniška?

Per metus mūsų šalyje nusižudo apie 60 vaikų. Sakyčiau, tai milžiniškas skaičius. Jei jau vaikai kelia rankas prieš save, vadinasi, su mumis vyksta kažkas labai negero. Jų mirtys rėkia apie gyvenimo baimę, apie nesuvoktą mūsų visų gyvenimo baimę. Bijoma ne tiek gyvenimo trapumo, kiek bijoma gyventi blogai, sunkiai.

Tačiau nėra tokio vargo, kuris ko nors neatvertų. Ir nėra kančios, kuri nemokytų. Reikia už viską dėkoti. Profesorė Vanda Zaborskaitė, kurios gyvenimas tikrai nebuvo paprastas, paskutiniaisiais gyvenimo metais labai džiaugėsi gyvenimu. Klausiau jos, koks yra to džiaugsmo turinys, o ji atsakė labai paprastai - aš kvėpuoju, matau, girdžiu. Juk ištis nieko daugiau mes ir neturime.

Kalbino Gediminas Kajėnas